

Koloniale wandeling Baarn: rijk, rijker, rijkst

Verhalen

Villa Peking

De tegenwoordige villa Peking stamt uit 1910 en is de derde villa met die naam op deze plek. In 1791 liet Reinhard Scheerenberg (1769-1834) hier de eerste villa Peking bouwen. Iets verderop bouwde hij twee jaar later villa Canton. Van zijn plan om nog een derde villa (Nanking genaamd) te bouwen kwam niets terecht. De oorspronkelijke villa's Peking en Canton waren gebouwd in Chinese stijl. 'Chinoiserie' was eind 18e eeuw sterk in de mode. Bovendien hadden vader en zoon Scheerenberg hun rijkdom te danken aan de handel op China. Thee en porselein uit China waren in Europa goud waard. Die handel op China verliep via de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), die in 1728 in de handel op China was gestapt. De VOC handelde al sinds 1602 op Azië. In de Indonesische Archipel was de VOC uitgegroeid tot een politieke macht van formaat. In China kreeg zij daarvoor geen kans. Het Chinese keizerrijk stelde alleen de haven van Kanton (het huidige Guangzhou) open voor handel met Europeanen. De VOC mocht louter gebouwen huren buiten de eigenlijke stad en alle handel verliep via een Chinese tussenhandelaar. Vader Scheerenberg, die in het centrale bestuur van de VOC (de Heren XVII) zat, was sterk betrokken bij de handel op China. Dat legde hem en zijn zoon geen windeieren. Behalve in villa's stak zoon Reinhard zijn kapitaal na 1795 ook in een tapijtweverij, bedoeld om de armoede in Baarn te bestrijden. Scheerenberg jr. moest in 1808 villa Peking verkopen en vanaf 1815 was het buitenhuis in bezit van de Oranjes. In 1882 ging het pand over in handen van de burgemeester van Baarn, jhr. B.Ph. de Beaufort. Die brak de oncomfortabele woning in 1890 af en bouwde een nieuwe villa. In 1910 werd August Janssen de nieuwe eigenaar, die de huidige, derde Villa Peking liet bouwen.

Villa Canton

Deze villa stamt uit 1910 en staat op de plaats waar in 1793 de eerste villa Canton verrees. Reinhard Scheerenberg, die eerder villa Peking had laten bouwen, gaf ook opdracht voor dit bijzondere huis. Daarna was villa Canton net als villa Peking lange tijd in handen van de Oranjes. In 1890 kocht Peter Wilhelm Janssen (1821-1903) villa Canton. Janssen, afkomstig uit Oost-Friesland, was directeur van de in 1869 opgerichte Deli-Maatschappij. Deli is een streek in noordoost-Sumatra, die sinds 1862 behoorde tot de kolonie Nederlands-Indië. De planter Jacob Nienhuys (1836-1928) begon daar in 1863 een tabaksplantage. De

tabak bleek van uitzonderlijke kwaliteit. Janssen, tot dan toe handelaar in Russisch graan, was een van de weinigen die durfde investeren in dit pioniersproject. In 1869 richtten beiden heren de Deli-Maatschappij op. Nienhuys zou voor de tabaksteelt op de plantages zorgen, Janssen voor de verkoop van de tabak in Amsterdam. De Deli-maatschappij was een doorslaand succes, althans voor de beide directeuren en de aandeelhouders die heel veel geld verdienden met hun investering. Het leverde Janssen ook de bijnaam 'Koning van Deli' op, hoewel hij de kolonie nooit zou bezoeken. Dat fortuin vergaarde de Deli-maatschappij wel ten koste van de contract-arbeiders op de plantages. Zij werden aangeworven in China en Java. Hun contract leverde hen uit aan de planters. Deze mochten hen straffeloos afbeulen en naar eigen inzicht met bikkelhard optreden – van mishandeling tot de doodstraf - in bedwang houden. In 1902 kwamen deze wantoestanden aan het licht, maar tot 1931 bleef deze vorm van rechteloze contractarbeid bestaan. Wel moet gezegd dat Janssen een deel van zijn vermogen inzette voor sociale doelen, vooral in Amsterdam en Oost-Friesland. Peter Wilhelm Janssen liet villa Canton na aan zijn zoon, August Wilhelm Janssen. Deze liet het oude bouwvallige huis in 1910 slopen en bouwde de tegenwoordige villa Canton. Overigens kreeg dit huis in de jaren 1960 vooral bekendheid door de Baarnse moordzaak.

Villa Java

Villa Java, waarvan slechts het koetshuis (Javalaan 24) resteert, heeft deze laan zijn naam gegeven. Het huis werd waarschijnlijk rond 1862 gekocht door Charles William Paine Stricker (1833-1876). Hij was de zoon van de Deen Charles Ludwig Stricker (1798-1876), een handelaar die was geboren in een Deense kolonie in zuidoost-India. Stricker sr. zette in 1833 samen met de Amerikaan Fritz Paine in Batavia, de hoofdstad van Nederlands-Indië, een handelsonderneming op: Paine Stricker & Co. Paine stierf al een jaar later en in 1839 vertrok Stricker met zijn vrouw, Neeltje van der Plas (1804-1878), en vijf jonge kinderen naar Nederland. De handelsonderneming bleef op Java werkzaam tot eind jaren 1860. Charles William Paine Stricker, die vernoemd was naar zijn vaders handelshuis, trouwde in 1862 met Carolina Arnold (1841-1904) en overleed veertien jaar later in Baarn. Ook villa Java kwam rond 1900 in handen van de familie Janssen. Na de dood van August Wilhelm Janssen vestigde de Utrechtse Universiteit hier in 1920 het Phythopathologisch Laboratorium. Onder leiding van Johanna Westerdijk (1883-1961), een van de eerste vrouwelijke hoogleraren in Nederland, werden hier schimmels onderzocht. Toen de universiteit in 1991 het laboratorium sloot, werd villa Java gesloopt en verrees op deze plek een appartementencomplex.

Cantonspark

August Wilhelm Janssen (1864-1918) was de jongste zoon van Peter Wilhelm Janssen, de ondernemer die schatrijk was geworden door zijn aandeel in de Deli-Maatschappij. Net als zijn vader verdiende Janssen jr. een fortuin in de Indische landbouw. Hij was eigenaar en aandeelhouder van diverse grootlandbouwbedrijven op Java en Sumatra. Anders dan zijn vader werkte hij in zijn jonge jaren ook zelf op deze plantages. Na zijn huwelijk in 1896 met Ella de Ridder (1877-?) leidde hij zijn zakenimperium echter vanuit Amsterdam en later Baarn. Toen Janssen jr. in 1904 eigenaar werd van villa Canton kocht hij een deel van het tegenover liggende landgoed Schoonoord om daarvan een 'overtuin' te maken. Centraal punt daarin was de 'Wintertuin', een grote kas, gevuld met tropische planten en bomen waarin apen en vogels huisden. De gasten uit Nederlands-Indië werden bediend door een djongos uit de kolonie, zo luidt het verhaal. Veel kolonialer kon het niet. Maar August Janssen stak net als zijn vader een deel van zijn geld in sociale projecten. In Baarn zorgde hij in 1916 voor de bouw van een zwembad aan de Eem. De straat waaraan het gebouw van dit inmiddels verdwenen zwembad ligt, is naar hem vernoemd. Janssen jr. overleed in 1918, waarna de nieuwe eigenaar, de Universiteit Utrecht, het park inrichtte als botanische tuin. Sinds 1987 is de gemeente Baarn de nieuwe eigenaar van het Cantonspark. Zowel park als Wintertuin hebben de status van Rijksmonument.

Villa Buitenzorg

Villa Buitenzorg is van 1838 tot 1840 gebouwd in opdracht van Johanna Louisa van Tets (1778-1864), de derde vrouw van de in 1836 overleden jonkheer Joan Huydecoper van Maarsseveen (geb. 1769). Johanna Louisa van Tets stamde uit een Indische familie. Haar vader Arnold Adriaan van Tets (1738-1792) maakte carrière bij de VOC (Verenigde Oost-Indische Compagnie). Hij klom op tot opperkoopman. Haar moeder, Wilhelmina Jacoba Hartingh (1750-1813) was geboren, getogen en getrouwd in Batavia, het huidige Jakarta, toen de hoofdstad van het VOC-imperium in Azië. Aan de Indische achtergrond van de weduwe dankt villa Buitenzorg haar naam. De naam Buitenzorg verwijst naar het buitenhuis of paleis van de gouverneur-generaal, de hoogste baas van de VOC in Azië. De eerste gouverneur-generaal die in 1745 in Buitenzorg, tegenwoordig Bogor, een groot buitenhuis liet bouwen was G.W. baron Willem van Imhoff. Batavia lag aan zee en was zeer ongezond ('het kerkhof der Europeanen'). Geen wonder dat Van Imhoff zijn heil zocht in Buitenzorg, dat wat hoger lag, koeler was en daardoor ook wat gezonder dan Batavia. Het buitenhuis van Van Imhoff werd in 1809 en 1819 flink verbouwd en gerenoveerd. Nadat een aardbeving het buitenhuis in 1834 verwoestte, verrees in 1856 op dezelfde plek het 'paleis' dat we nu nog in Bogor kunnen zien. Dit gebouw deed tot 1949 dienst als ambtswoning van de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Tegenwoordig is het een van de paleizen van de Indonesische president. De villa in Baarn lijkt helemaal niet op de opeenvolgende paleizen die in Buitenzorg/Bogor zijn gebouwd. Alleen de houten jaloezielijken zijn bij Indische huizen vaker terug te vinden. De Baarnse villa was ook geen paleis maar werd sinds 1840

gebruikt als 'bewaarschool voor arme kinderen'. Toch is er nog wel een band tussen dit Baarnse Buitenzorg en het Indonesische Bogor. De plaquette uit 1991 aan de achterkant van het koetshuis (nu het scoutingmuseum) herinnert aan de band tussen de scoutinggroepen in beide plaatsen.

Kasteel Groeneveld

Kasteel Groeneveld is een zogeheten buitenplaats, een zomerverblijf dat rijke Amsterdammers in de 17^e en 18^e eeuw bouwden om de stad te ontvluchten en hun rijkdom te etaleren. De eigenaren van Groeneveld behoorden tot de bestuurlijke en commerciële top van Amsterdam. Zij verdienden hun geld voornamelijk in de koloniën.

In 1730 kocht Arend van der Waeyen (1685-1767) het landgoed Groeneveld met het bijbehorende, toen bijna dertig jaar oude huis. Dat had toen nog meer weg van een Amsterdams grachtenpand dan van het tegenwoordige kasteel. Van der Waeyen was in dienst van de West-Indische Compagnie (1621-1792) en actief in de slavenhandel tussen Elmina en Suriname. Elmina was een Nederlandse kolonie op de West-Afrikaanse Goudkust, het huidige Ghana. Van daar verscheepten de Nederlanders de tot slaven gedegradeerde Afrikanen, opeengepakt in de scheepsruimen, naar onder andere Suriname, de belangrijkste Nederlandse plantagekolonie in Zuid-Amerika. Daar beulden de Nederlandse plantage-eigenaren hen af op hun plantages waar zij landbouwproducten voor de Europese markt, zoals suiker, produceerden. Deze letterlijk mensonterende slavenhandel en -arbeid werd in het 17e en 18e eeuwse Europa gerechtvaardigd met een beroep op kerk, ras en beschaving.

Van der Waeyen verkocht Huize Groeneveld, zoals het toen voor het eerst werd genoemd, al na vijf jaar aan Cornelis Hasselaer (1674-1737). Ook Hasselaer vergaarde zijn fortuin in de koloniën, maar dan in Azië. Hij stierf als directeur-generaal van de VOC (Verenigde Oost-Indische Compagnie) in Batavia. Zijn zoon Pieter (1720-1797) gaf huize Groeneveld min of meer zijn huidige aanzien. Dat kostte hem het familiekapitaal zodat hij het huis in 1755 moest verkopen. Als een berooid man vertrok hij naar Oost-Indië, maar twintig jaar later keerde hij met een vermogen terug en kocht Groeneveld opnieuw. Zij erven verkochten het huis in 1797 aan Joan Huydecoper van Maarsseveen - de latere man van Johanna Louisa van Tets die villa Buitenzorg liet bouwen. Joan Huydecoper trok nooit overzee, maar zijn voorouders waren vanaf het allereerste begin betrokken bij de handel op Azië, Amerika en Afrika. Na de Tweede Wereldoorlog bewoonde een kunstenaarskolonie Groeneveld tot Staatsbosbeheer zich er in 1982 over ontfermde.

Binnen in het gebouw, nu expositieruimte, herinnert niets aan het koloniale verleden. Aan de buitenzijde sieren echter twee opmerkelijke beelden het wapenschild van de Hasselaers dat daar na de restauratie is geplaatst. De beelden zijn hoogstwaarschijnlijk gemaakt door de

beeldhouwer Jan van Logteren (1708-1745) in opdracht van Arent van der Waeyen. Over wat de beelden voorstellen lopen de meningen uiteen. Sommigen houden het op beelden van 'moren' ofwel Afrikaanse slaven of slavinnen, wat zou passen bij de slavenhandel van Van der Waeyen. Anderen menen dat hier twee werelddelen worden verbeeld: links Azië (wierookvat en palm) en rechts Amerika (knots, boog en verentooi; de laatste twee elementen zijn ook terug te vinden in het wapen van Suriname). Anderen stellen dat de beelden de Verenigde Oost-Indische Compagnie (actief in Azië) en de West-Indische Compagnie (actief in Afrika en Amerika) voorstellen. Maar waarom zou Van der Waeyen die in dienst was van de WIC en handelde op Afrika en Amerika een beeld van de VOC hebben besteld? Dat Groeneveld getooid is met de verbeelding van het Nederlandse koloniale verleden, daaraan twijfelt echter niemand.

Villa Minareta

Peter Wilhelm Janssen (1821-1903) de schatrijke directeur van de Deli-Maatschappij liet in 1886 een villa bouwen op de hoek van de Van Heutszlaan en de Zuiderlaan, nu de Beatrixlaan. De villa diende als zomerverblijf naast het statige huis dat hij bewoonde aan de Amsterdamse Keizersgracht nr 688. Janssen vernoemde villa Minareta naar zijn vrouw Folmina Margarethe Peters (1836-1919). Blijkbaar beviel de villa of de ligging van het huis hem niet want in 1890 kocht hij huize Canton aan.

Villa Medan

Op een steenworp afstand van villa Minareta had Jacob Nienhuys in 1884 villa Medan laten bouwen (hoek Van Heutszlaan/Julianalaan). Nienhuys had samen met Peter Wilhelm Janssen in 1869 de Deli-Maatschappij opgericht. De twee verdienden een fortuin in de grootschalige verbouw van de superieure Deli-tabak. Janssen leidde de verkoop van de tabak in Amsterdam. Nienhuys bestierde de plantages op Deli (Sumatra). De planters verdienden hun fortuin letterlijk over de ruggen van de contractarbeiders die Nienhuys recruteerde op Java en in China. Dat bleek in 1871 toen Nienhuys werd aangeklaagd omdat hij zeven arbeiders had laten dood geselen. Hij verliet Deli halsoverkop en werd vervangen door Jacob Cremer – later nog minister van koloniën. In 1875 kon Nienhuys terugkeren naar Deli want zijn schuld werd niet bewezen geacht. Aan de rechteloosheid van de contractarbeiders op Deli veranderde de komende zestig jaar niets.

J.B. van Heutsz

Jo van Heutsz (1851-1924) was een generaal van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), die het schopte tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1904-1909). Mede door zijn toedoen veroverde het koloniale leger rond 1900 de laatste onafhankelijke delen van Nederlands-Indië. In zijn tijd groeide Van Heutsz uit tot een held, omdat hij in 1903 de sultan van Atjeh op de knieën dwong. De Atjehoorlog had toen al dertig jaar geduurd en aan tienduizenden Atjehers en KNIL-militairen het leven gekost. Ook daarna zou de strijd overigens nog doorgaan tot 1914. Maar Van Heutsz werd toentertijd niet door iedereen bewierookt. Hij kreeg ook kritiek vanwege het extreem gewelddadige optreden van het koloniale leger. Na de onafhankelijkheid van Indonesië en vooral sinds de jaren 1960 is die kritiek alleen maar toegenomen. Van Heutsz groeide zo uit tot een symbool voor de gewelddadige kant van het Nederlandse kolonialisme. Even omstreden zijn sinds de jaren 1960 de monumenten voor deze generaal in Amsterdam en Coevorden. Het in 1935 opgerichte Van Heutszmonument aan het Olympiaplein in Amsterdam werd daarom in 2004 veranderd in een gedenkteken voor de relatie Indië Nederland.

Bronnen

Jan Breman, *Koelies, Planters en de koloniale politiek*, Amsterdam 1987.

Bijsluitertentoonstelling Kasteel Groeneveld: *De rijke historie van een prachtig pand*, 2014.

Femme Gastra, *De geschiedenis van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Zutphen 2002).

Henk den Heijer, *De geschiedenis van de West-Indische Compagnie* (Zutphen 2002)

Paul Holthuis, 'Koning van Deli', *Ons Amsterdam*, januari 2014.

Roger Knight, 'Rescued from the myths of time', *Bijdragen KITLV* 2014 (jrg 170) 313-341.

Carla Oldenburg-Ebbers, 'Buitenzorg bij Batavia en omliggende tuinen', *Cascade*, bulletin voor tuinhistorie 8 (1999) nr 1 p. 6-19.

Toespraken gehouden bij en na de begrafenis plegtigheid van Vrouwe Johanna Louise van Test, Douairière Jhr. mr. Joan Huydecoper van Maarsseveen, 18 april 1864.

Heimerick Tromp e.a., *Kasteel Groeneveld. Buitenplaats voor stad en land* (Bussum, Baarn 2012).

Esther Wils, *Wonen in Indië* (Den Haag, s.a.)

www.duvallois.com: kroniek van Eemnes

www.parlement.com/j.huydecoper/van_maarsseveen

www.historischekringBaerne.nl

www.wikipedia.com

www.vocsite.com

www.parlement.com/j.huydecoper/van_maarsseveen

www.pwjanssenfrieschestichting.nl